

UDK:003.034/.035:808.62/.101

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 12/1986.

Lana Hudeček

Zavod za jezik IFF, Zagreb

TRANSLITERACIJA I TRANSKRIPCIJA (odjelitosti i interferencije)

Upozorava se na neke od problema transliteriranja unutar različitih dijakronijskih stupnjeva jednoga te istoga grafijskog sustava te transkribiranja iz jednoga jezičnog sustava u isti, ali dijakronijski odmaknut sustav. Pokazuje se da u prenošenju tekstova pisanih latiničkom grafijom i hrvatskim jezikom, a nastalih u razdoblju od početka sustavnije upotrebe latinice u tiskanim tekstovima do Gajeve pravopisne reforme, postaje izlišno dosljedno provođenje jednog od tih postupaka, te da ih je korisno kombinirati prema svrsi koju ima ispuniti prenijeti tekst.

Transliteracija i transkripcija dva su postupka koja imaju vrlo široku primjenu. Oba podrazumijevaju prenošenje teksta, odnosno mijenjanje zapisnog koda, koje olakšava pristup ustrojstvu neke od tekstualnih razina. Kada je riječ o prodiranju u semantičku razinu, mogao bi se ovim postupcima pribrojiti i treći — prevodenje — koji u svojoj biti također označava prenošenje i mijenjanje, ovog puta semantičkog koda teksta.

Transliteracija označava postupak koji se ograničuje na to da doslovno prenosi određeni znakovni kod u neki drugi. Pritom se zanemaruju izgovorne vrijednosti glasova koje pojedini znakovi predstavljaju. Prava transliteracija jednoznačna je i obostrana, te je u svakom trenutku moguće vraćanje transliterarnog teksta u njegov izvorni grafijski oblik. Transkripcija se pak najčešće određuje kao prenošenje riječi iz jednog jezika u drugi, poklanjajući pritom pažnju izgovoru, te nastojeći znakovima kojima se raspolaze u znakovnom sustavu jezika u koji se prelazi najtočnije opisati izgovor u jeziku od kojeg se polazi.

U ovom radu poklonit će se više pažnje obliku transliteracije i transkripcije koji se često upotrebljava u znanstvenoj praksi proučavanja starijih tekstova i jezične dijakronije. Riječ je o transliteriranju iz istoga u isti grafijski sustav (a potreba za provođenjem takvog oblika transliteracije javlja se često zbog specifičnosti razvoja latiničke grafije na hrvatskom terenu) te transkribiranju koje podrazumijeva uspostavljanje veze između dviju dijakronijski odmaknutih razvojnih faza istoga jezičnog sustava.

Cilj je pokazati da se mogu ustanoviti neki opći zaključci o načinu provođenja transliteracije i transkripcije, kao i o rezultatima koje daju, a u ovisnosti o vremenu u kojem je tekst nastao, pismu i jeziku kojima je pisan. Drugim riječima, da se mogu uspostaviti neke, barem okvirne, relacije između pojedinog vremenskog

perioda (točnije, perioda jedne grafije i jednog razvojnog trenutka jezika) i pomaka u postupku transliteracije i transkripcije. Valja imati u vidu da se uvijek može dosljedno provesti i transliteracija i transkripcija, ali ponekad »čisti« postupci bivaju bespredmetnima, a ponekad neekonomičnima. Upravo zbog toga su njihovi pomaci i međusobne interferencije katkada neophodni, i namjera je makar približno odrediti te pomake i smislenost provođenja čistog postupka za određena razdoblja hrvatske pismenosti.

U svrhu rasvjetljavanja ovog problema uspostaviti će se na dijakronijskoj osi razvoja hrvatskoga književnog jezika četiri sinkronijska presjeka unutar kojih su odabrani tekstovi pisani glagoljičkom ili latiničkom grafijom, s namjerom da se pokažu postupci prenošenja tekstova koji su nastali u samom početku, odnosno pri kraju upotrebe jedne grafije, ili (u slučaju latinice) jednoga njenog ortografskog ustroja. Učinjeno je to stoga što se nastojao ustanoviti i suodnos pravopisa i postupaka prenošenja, a na danoj liniji razvoja obiju grafija možemo pratiti proces etimologizacije fonetskog pravopisa zbog tradicionaliziranja grafijskog sustava i rješenja.

Shema uspostavljenih sinkronijskih presjeka na dijakronijskoj osi razvoja hrvatskoga književnog jezika

1. sinkronijski presjek 9—10. st.	— —	općeslavenski književni jezik glagoljica
2. sinkronijski presjek 14. st.	— —	čakavska osnova hrvatskoga književnog jezika latinica
3. sinkronijski presjek poč. 16. st.	— —	čakavska osnova hrvatskoga književnog jezika glagoljica
4. sinkronijski presjek poč. 19. st.	— —	kajkavska osnova hrvatskoga književnog jezika latinica

S obzirom na to da su pravi predmet ovog proučavanja tekstovi obuhvaćeni drugim i četvrtim presjekom, koji predstavljaju dvije krajnosti u upotrebi latiničke grafije za bilježenje hrvatskog jezika, ostala dva presjeka bit će prikazana samo ilustrativno kako bi bolje i jasnije došli do izražaja problemi s kojima se susrećemo pri transliteriranju i transkribiranju latiničkih hrvatskih tekstova. Od tri elementa navedena kao relevantna za ove postupke (vrijeme, pismo, jezik) dat će se primat pismu i prvo obraditi postupci vezani za prenošenje glagoljskih tekstova, tj. onih koji pripadaju prvom i tećem presjeku. Nije bez razloga ovakvo grupiranje po grafiji i njeno isticanje u prvi plan. Naime, jezični sustav u dijakronijskom proučavanju nadaje nam se uvijek i isključivo preko teksta, tj. njegove grafijske strukture. Ona je, dakle, jedini oslonac u istraživanju fonološkog sustava i rekonstrukciji fragmenata gramatičke strukture.

I.

Budući da su definicije oba postupka iskristalizirane na primjerima u kojima su jezični i grafijski sustavi strogo odijeljeni od jezika i pisma u koje se prenose, prvo će se proučiti mogućnosti i rezultati prenošenja općeslavenskih glagoljskih tekstova.

Dijakronijska povezanost općeslavenskoga književnog jezika i suvremenoga hrvatskog književnog jezika tako je daleka, i označena tolikim promjenama na svim razinama, da možemo govoriti o dva zasebna jezična sustava. Tako imamo dvostruku, jezičnu i grafijsku, razlikovnost u smislu relacija općeslavenski-hrvatski književni jezik i glagoljica-latinica.

Analiza je provedena na fragmentima teksta Zografskog evanđelja¹. To je jezično neujednačen rukopis, u kojem je očito da je riječ o prijepisu iz starije matice, te da se prepisivač često nalazio u dvojbi da li da tekst doslovno prenosi ili da ga uskladi sa svojim jezičnim osjećajem. Zbog toga se osvrćem na Evađelje po Ivanu, u kojem je najvjernije sačuvano starije stanje. Slijedi pregled načina prenošenja samoglasničkog sustava.

glagoljica	transliteracija	transkripcija
ⲁ	a	a
ⲓ	e	e
ⲛ	ⲓ	i, ji, j
ⲛ̅	ⲓ	
ⲛ̅̅	i	o
ⲛ̅̅̅	o	
ⲛ̅̅̅̅	ⲱ	u
ⲛ̅̅̅̅̅	u	(samo tamo gdje utječu na izgovor)
ⲛ̅̅̅̅̅̅	ⲃ	
ⲛ̅̅̅̅̅̅̅	Ⲅ	y
ⲛ̅̅̅̅̅̅̅̅	ⲅ	
ⲛ̅̅̅̅̅̅̅̅̅	Ⲇ	ja
ⲛ̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅	ⲇ	
ⲛ̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅	Ⲉ	je
ⲛ̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅	ⲉ	ⲉ̅
ⲛ̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅̅	ⲉ̅	

Može se primijetiti da je većina vokala jednoznačno određena, bez obzira radi li se o jednom znaku ili bigrafu. Većina suglasnika također je jednoznačno

¹ J. Hamm, Staroslavenska čitanka, ŠK, Zagreb, 1971.

određena. Suglasnici koje ne poznaje naš suglasnički sustav, pa stoga zahtijevajm posebne upute za pisanje i izgovor jesu:

glagoljica	transliteracija	transkripcija
ШТТ	št	št
ѢДД	žd	žd
Ѣ	3	dz

Može se zaključiti slijedeće:

1. U vezi s transliteracijom nema nikakvih nejasnoća. Za svaki glagoljski znak uspostavlja se znak latiničke abecede i svaki znak biva jednoznačno određen.

2. Budući da općeslavenski književni jezik ima veći samoglasnički i suglasnički sustav od sustava suvremenoga hrvatskog književnog jezika, a time, u načelu s fonetskim pravopisom i veći broj grafema, uvode se prilikom provođenja transliteracije i transkripcije neki znakovi (zaokruženi u tabelarnom prikazu) koje ne poznaje naša današnja latinička grafija.

3. Prilikom transkripcije posebno se treba osvrnuti na problem suglasnika *j* koji je posve sigurno postojao u govoru, ali se nije bilježio, te suglasnika *l* i *n* koji se također nisu posebno obilježavali. Zografsko evanđelje predstavlja iznimku od ovog pravila jer je pisar bilježio suglasnike *l* i *n* posebnim nadrednim znakom Ѣ. Tako se riječi ѢЗЕМЪ, ѢЗЕМЪ, ѢЗЕМЪ, ѢЗЕМЪ transkribiraju *ñemu, zemlje, ñene*, s potpunom sigurnošću da su se na tom mjestu izgovarali *l* i *n*. Ali ni taj spomenik ne obilježava prejutaciju samoglasnika prednjeg reda (*e, i, ě, ě*) koji se nalaze na početku riječi, ali se s velikom sigurnošću može pretpostaviti da su se izgovarali s prejutacijom. Tako ѢЗЕМЪ, ѢМЪ, ѢЗЕМЪ, ѢЗЕМЪ, valja transkribirati kao *jemu, jeter, jedga, jim*.

4. Izgovorne vrijednosti koje donosi transkripcija približne su, tj. većina glasovnih elemenata se ne udaljuje bitno od izgovora koji je svojstven današnjem govorniku hrvatskoga jezika. Međutim, kad su u pitanju jerovi i jat valja transkripciju svatiti kao uvjetno rješenje, jer nije točno utvrđena njihova izgovorna vrijednost. Taj nedostatak može se ublažiti davanjem općih pravila o onim pomocima izgovora o kojima se može govoriti s većom sigurnošću, ali nije relevantan za većinu lingvističkih ispitivanja.

5. U vezi s tekstovima pisanim općeslavenskim književnim jezikom može se govoriti i o trećoj vrsti prenošenja, prevođenju, jer se radi o dva jezična sustava koja su, premda se nalaze na istoj dijakronijskoj osi, toliko vremenski udaljena da su jasne ne samo fonološke i gramatičke razlike, već i razlike u leksiku. Uz transliteraciju, koja pomaže pri objašnjavanju grafijskih i pravopisnih rješenja, transkripciju koja čini dostupnijom fonološku i gramatičku razinu općeslavenskoga književnog jezika, prevođenje u smislu traženja semantičkih adekvata u suvremenom jeziku dekodiralo bi i značajniju razinu teksta.

II.

Trećim presjekom obuhvaćeni su tekstovi pisani latinicom u samom početku sustavnije upotrebe latinice za bilježenje hrvatske riječi, kao što su »Red i zakon sestara dominikanki«, fragment »Korčulanskog kolekcionara« i »Šibenska molitva«. Taj početak pada u četrnaesto stoljeće, a oblik latinice, koji se primjenjuje u većini slučajeva gotička je minuskula, najrašireniji oblik ovog pisma u ondašnjoj evropskoj pismenosti.

Ispitivanja su provedena na dvije objavljene transliteracije »Šibenske molitve« (Milčetić, Malić), na pet objavljenih transkripcija (Milčetić, Slamnig, Štefanić, Pavletić, Malić) i napucima za transliteraciju i transkripciju A. Mladenovića⁴.

a) Transliteracija

Pri opisivanju postupka transliteracije tekstova pisanih glagoljicom nikada nismo došli u nedoumicu. Ovdje smo, međutim, suočeni s latiničkim tekstom koji je potrebno transliterirati na latinicu. Takav zahtjev može zazvučati nelogično, jer je odmah jasno da bi dosljedno provođenje transliteracije »znak za znak« dalo rezultat istovjetan tekstu od kojega se krenulo. Ipak, nekoliko je osnovnih razloga zbog kojih je transliteraciju neophodno provesti. U prvom redu, riječ je o rukopisnim tekstovima, koji, osim što se nerijetko nalaze u vrlo lošem, pa i jedna čitljivom starju, nose sa sobom i balast rukopisnih navika zapisivačevih. Velika je stoga pomoć u njihovom proučavanju, osim obaveznog uvida u izvorni tekst ili faksimil, transliteracija teksta koja je, zapravo, samo prijepis. Kako ni takvu transliteraciju nije posve jednostavno provesti, vidi se po razlikama u transliteracijama koje su analizirane. Tako se transliteracija D. Malić razlikuje od Milčetićeve u 37 pojedinosti, a Mladenović ispravlja Milčetića u sedam slučajeva. Sve to, naravno, bitno utječe i na transkripciju, te na izvođenje svih daljih zaključaka.

Često, međutim, priređivači tekstova primjenjuju transliteraciju koja nije doslovan prijepis, pa time ni prava, jednoznačno određena i obostrana transliteracija. Za takve transliteracije nema nekih fiksnih i strogo određenih pravila provođenja, već svaki autor određuje postupke koje će primijeniti, a u skladu s nekim obilježjima teksta. Najčešće se primjenjuje postupak kojim se nastoji, barem donekle, srediti nedosljednost grafije, pa se više grafema koji označavaju jedan fonem zamjenjuju samo jednim grafemom, i to onim što ga i danas upotrebljavamo za bilježenje tog fonema. Takva transliteracija ima određenog smisla, ali se transkripcija ne može na nju osloniti; a najvažniji je zadatak transliteracije teksta iz ovog razdoblja da pomogne provođenje što relevantnije transkripcije⁵.

³ Glagoljska i ćiriljska tabla za dicu, Biblioteka pretisaka, sv. 3, SNL, Zagreb, 1986; transliteracija S. Damjanovića.

⁴ Milčetić, Šibenska molitva, Starine 33, JAZU, Zagreb, 1911; Slamnig, Antologija hrvatske poezije od najstarijih zapisa do kraja XIX stoljeća, LYKOS, MCMLX; Štefanić, Hrvatska književnost srednjeg vijeka, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, Zora, Zagreb, 1969; Mladenović, O grafiji i jeziku »Šibenske molitve«, Godišnjak FF u Novom Sadu, Novi Sad, 1969; Pavletić, Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva, Zagreb, 1971; Malić, Šibenska molitva, Radovi Instituta za jezik JAZU br. 2, Zagreb, 1973.

⁵ Držim da, kada je riječ o najstarijim, rukopisnim latiničkim tekstovima, valja ići za klasičnom transliteracijom, pa makar ona rezultirala samo urednijim prijepisom. Jedino će tako ostati nepomučen pristup grafijskim i pravopisnim odlikama teksta, a time i otvoren put proučavanju jezične strukture. Svaka modifikacija transliteracije i opterećivanje uputama o samom postupku

U interpunkcijske odlike teksta, u pisanje velikoga i malog slova, u pravilu se ne dira. Kratice se u transliteraciji često razrješuju, ali uvijek u takvom obliku da je jasno vidljiv oblik u kojemu je riječ zapisana.

b) Transkripcija

Pri transkribiranju latiničkih tekstova iz ovoga razdoblja valja imati na umu dvije osnovne stvari:

— Latinica je, kao novo pismo za zapisivanje hrvatskog jezika, u pravilu neopterećena grafijskim modelima i tradicionalizmom koji sputavaju glagoljicu u fonetskom bilježenju živoga govora. Latinički su tekstovi stoga, barem u samim počecima pisanja latiničkom grafijom, mnogo pouzdaniji u bilježenju osobina žive hrvatske riječi.

— S druge strane, dok je glagoljica stvarana po mjeri općeslavenskog jezika, latinica se, kao »tuđe« pismo, nastoji prilagoditi jeziku za bilježenje kojega nije namijenjena. Pritom se najčešće koristi latinskim i talijanskim grafijskim rješenjima, i na prvi je pogled jasno da je istraživaču potrebno mnogo truda da bi se probio do sustava grafije, a još više da bi dešifrirao neki od jezičnih slojeva teksta. Dok su zapisivači i autori tekstova kako-tako uspijevali jednoznačno zapisati neke foneme (a mora se odmah reći da im je to, barem u ovim počecima upotrebe latiničkih pismena, polazilo za rukom samo za nekolicinu fonema) s drugima (osobito palatalima) dolazilo je do gotovo nepremostivih teškoća u bilježenju. Napustivši sigurnost glagoljske grafije rađene po mjeri slavenske riječi, zapisivači, autori i pisci iznalazili su različite načine za bilježenje fonema *c*, *z*, *s* i *č*, *ž*, *š*. Velike su razlike i u bilježenju suglasnika *k*, *g*, *h*, *j*, a jednu od ključnih teškoća u čitanju naših starih latiničkih tekstova predstavlja grupa fonema *v*, *f*, *u*. Te nejasnosti mogle bi se razriješiti u detaljnoj komparativnoj analizi, za koju, baš u ovom ranom periodu (iz kojega bi nam točni podaci bili od neprocjenjive vrijednosti), nemamo dosta materijala.

Autori transkripcija susreli su se (vidi se to po razmimoilaženjima u donijetim rješenjima) s nekim problemima koje možemo smatrati ključnima za transkribiranje latiničkih tekstova ovog razdoblja. Za njih još do danas nemamo definitivnih rješenja.

1. Prvi problem odnosi se na čitanje fonema *r* i *l* kojima prethodi vokal u pozicijama u kojima bi ih se, etimološki, moglo smatrati samoglasničkim. Svi priređivači, osim D. Malić, čitaju, u navedenom slučaju, foneme *r* i *l* kao vokalne, smatrajući popratni samoglasnik samo grafijskim rješenjem bez fonetske vrijednosti, te ga ispuštaju u transkripciji. Nasuprot tome, D. Malić smatra da u samoglasničkom sustavu »Šibenske molitve« više ne postoje vokalni fonemi *r* i *l*, te da popratni vokali

otežava proboj do grafijskoga i ortografskog sloja teksta, a ne daje nikakve druge informacije koje bi pomogle prodiranje u neki viši sloj. Taj zadatak obavit će transkripcija, pomažući se korektnom transliteracijom i nije od osobite pomoći ako transliteracija interferira s transkripcijom, jer to uvijek radi nauštrb nekih podataka koje bi trebalo da donese. Zbog toga će najbolje biti da se transliteracija donese kao čitak prijepis, ili, ako je tekst dovoljno čitak, da se istraživač posluži njegovim faksimilom u jednake svrhe.

predstavljaju prave fonetske realizacije. U skladu s tim riječ *svarhu* svi osim D. Malić transkribiraju *svrhu*, a ona *svarhu*, riječ *pultju* svi *pltju*, a ona *pultju*⁶.

2. Milčetić (a to preuzima i Mladenović) dosljedno čita grafem *f* samo kao *f*. Ostali ga čitaju i kao *f* i kao *v* tamo gdje mu je po etimologiji mjesto, što je, bez sumnje, točno, kao u primjerima: *fsimi* — *vsimi*, *fsega* — *vsega*, *fsih* — *vsih*.

3. Razlikuju se i mišljenja o tome da li valja u transkripciju sekundarnih suglasničkih skupova *l + j* i *n + j* uvesti foneme *l̥* i *n̥*. D. Malić u svom čitanju razlikuje *l̥* od skupine *lj* i *n̥* od skupine *nj*, dok Milčetić svuda piše *lj* i *nj*, mada i sam napominje da to rješenje možda nije korektno.

U razmatranju ove razlike u transkribiranju uzete su u obzir samo transkripcije D. Malić, Milčetića i Mladenovića, jer ostali priređivači ne donose transkripcije radi filološke analize, već u antologijama namijenjenima širem krugu čitalaca, te sve situacije obilježavaju grafemom *lj* i *nj* ne dajući napomene o tome bilježe li njime jednu ili dvije fonetske situacije.

Četvrti sinkronijski presjek obuhvaća tekstove nastale u devetnaestom stoljeću do pojave Gajeve »Kratke osnove horvatsko-slavenskog pravopisa«. U ovom razdoblju zgnusnute su sve posljedice neuspjelih pravopisnih reformi, a ortografska zbrka dovedena je do točke u kojoj se moralo naći neko rješenje. (Spomenimo se samo Belostenčevih, ni više ni manje nego osam grafema za obilježavanje fonema š.) Bitno je da se problemi vezani uz transliteraciju i transkripciju tekstova ovog presjeka odnose i na sve tiskane latiničke tekstove do ovog razdoblja.

Kakve se uopće potrebe ukazuju za provođenjem transliteracije ili transkripcije ovakvoga teksta? Transliteracija kakva je predložena za prethodnu (latiničku) razinu, a koja se tamo ograničavala na prijepis, ne bi tu imala što tražiti, jer je riječ o tiskanim tekstovima u kojima su sva pravopisna rješenja dana pregledno. Druga mogućnost bila bi da se višeznačna grafijska rješenja zamijene, kad je to moguće, grafemom današnje latiničke grafije koji opisuje njihovu fonetsku vrijednost, tj. da se u takvim slučajevima provede transkripcija.

Pogledajmo što je s transkripcijom u čistom obliku. Informacije koje bi ona davala bile bi gotovo izlišne. Svatko, naime, može čitati ovaj tekst bez problema, spotičući se tek oko izgovorne vrijednosti grafema koji označavaju *s*, *z* i *š*, *ž*, te ponekih bigrafa. Potrebno je zbog toga i ovdje, kao i kod, uostalom, svih tekstova koje podvrgavamo transliteraciji i transkripciji zapitati što se želi postići i koje su to tekstualne i jezične razine koje će se jednim od postupaka prenošenja učiniti pristupačnijima znanstvenom istraživanju.

Kako bismo izbjegli opširna teoretiziranja, poslužimo se transliteracijom S. Damjanovića i M. Kuzmanovića priloženom uz pretisak Mihanovićeve »Reči domovini«⁷ i pokušajmo vidjeti kakvi su to postupci provedeni. Već na prvi pogled jasno je da nije riječ o pravoj transliteraciji, za koju smo već ustanovili da bi bila

⁶ To je problem koji zadire u ustrojstvo cjelokupnoga fonološkog sustava. Svi osim D. Malić ustanovljuju samoglasnički sustav od sedam fonema (a, e, i, o, u, r, l). To je kompleksan problem, koji tek treba načelno riješiti, pa je teško prikloniti se čvrsto jednom od danih rješenja.

⁷ Reč domovini od hasnovitosti pisana vu domorodnom jeziku, Biblioteka pretisaka, sv. 2, SNL, Zagreb, 1985.

bespredmetna. Držeći se, ipak, danog određenja postupka kao transliteracije⁸, pogledajmo kako su prenošena različita grafijska rješenja:

— bigrafi *ch, ly, ny, cz* dosljedno su prenošeni kao *č, lj, nj, c*,

— grafemi *y* i *i* transliteriraju se istim znakom *i*; ovdje se, ipak, može govoriti o pravom transliterativnom postupku ako se ima u vidu da se grafem *y* pojavljuje uvijek i samo u vezničkoj službi. Problem bi moglo komplicirati to što Mihanović piše *i* i za *j* (*jezik — jezik*); međutim, budući da se varijanta *i-j* javlja samo tri puta, i to sva tri puta na prvoj stranici, može se pretpostaviti da se tu radi o tiskarskoj grešci koju su autori transliteracije namjerno i opravdano zanemarili,

— transliteracija zanemaruje udvajanje grafema koje nema nikakvu izgovornu vrijednost (*uffajuchi — ufajući, o szebbitto — osebito*),

— u transliteraciji se umeće intervokalno *j* kojega nema u originalnom tekstu (*prietnost — prijetnost*),

— kad u transliteriranom tekstu imamo slovo *s*, to znači da je u izvornom tekstu jedan od grafema *šz, š, sz* ili *z* (*predobili šzmo — predobili smo, pi šzi — pisci, szvetu — svetu, ztranskemi — stranskemi*),

— *z* u transliteraciji uvijek odgovara grafemu *z* u izvorniku,

— *z* u prijedložnoj funkciji nedosjedno je transliterirano i sa *z* i sa *s* (*z perom — s perom, z rečmi — z rečmi*). Vjerojatno je i ovdje riječ o tiskarskoj grešci, ovoga puta u transliteraciji, jer je prijedložno *z* transliterirano sa *s* samo jednom, a uistinu nema razloga za tu nedosljednost,

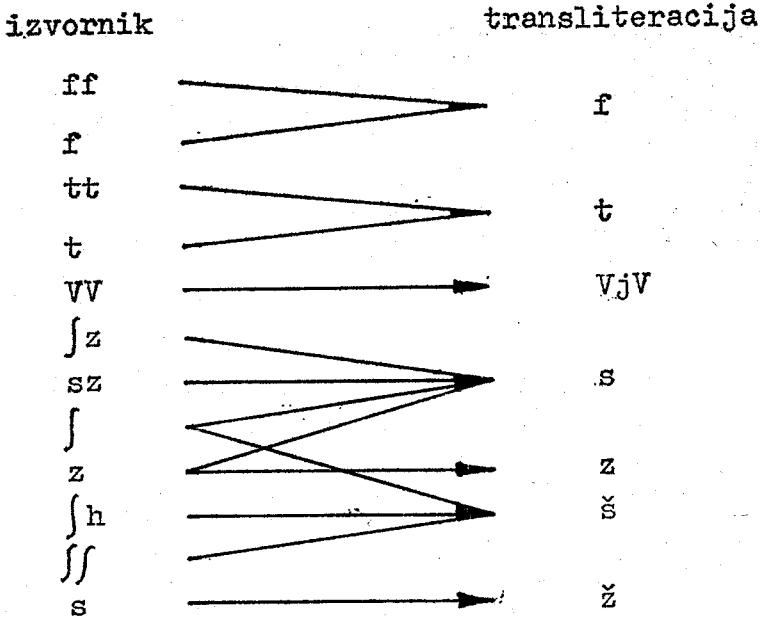
— *š* u transliteraciji označava više znakova u izvorniku: *š, sh, ss* (*vara šchan — varaščan, zaver šhensoti — zaveršenosti, prene šfen — prenešen*),

— *ž* u transliteraciji označava više znakova u izvorniku: *s i š* (*drusbena — družbena, kni ševniki — kniževniki*).

Pokušajmo preglednije pokazati dobivene rezultate:

izvornik		transliteracija
ch	—————→	č
ly	—————→	lj
ny	—————→	nj
cz	—————→	c
y	—————→	i
i	—————→	j

⁸ Sretnije bi bilo rješenje po kojemu bi se ovakav mješoviti postupak nazvao transkripcijom. Transkripcija je ipak širi pojam, pa nerijetko možemo naći da se i transliteracija opisuje kao jedan od oblika transkripcije. Ni tako postupak ne bi bio precizno definiran, ali bi greška svakako bila manja.

1. Očigledno je da tu ne može više biti govora o čistoj transliteraciji, već da je, barem pri prenošenju znakova *s*, *ʃ*, *z*, *ʃʃ*, *sh*, *ʃz* i *sz* riječ o transkripciji, tj. o bilježenju njihovih izgovornih vrijednosti. I u slučaju intervokalnoga *j*, koje nije zapisano u izvorniku, a u transliteraciji jest, išlo se na bilježenje izgovorne vrijednosti cijele grupe. Tekst je, dakle, prenijet određenom kombinacijom postupaka, miješanjem transliteracije i transkripcije.

2. Prenijeti tekst nije donio pojašnjenja na grafijskom planu, ali već smo zaključili da to ne može učiniti transliteracija latiničkog teksta u latinicu, jer bi prava i obostrana transliteracija takvog teksta bila zapravo njegov prijepis. Čim u tom prijepisu postoji najmanje odstupanje, gubi se točan pregled grafijske razine teksta.

3. Pravopisna razina ostala je dobro rasvijetljena. Nije se puno diralo u etimološki pravopis, a poremećen je tek tamo gdje je poremećaj uzrokovan transkripcijom već navedenih grafema za suglasnike *s*, *z* i *š*, *ž*. U interpunkcijska rješenja, veliko i malo slovo itd., nije se diralo.

4. Razrješavanjem grafijske zbrke olakšao se pristup fonološkoj i gramatičkim razinama. Napravljen je pomak i u semantičkom smislu, jer se semantika riječi vrlo često krila iza nepotrebnoga grafijskog balasta.

III.

Osnovno načelo pri prenošenju latiničkih tekstova bilo bi čuvanje izvornog pravopisa u što većoj mjeri, ali uz upotrebu današnje grafije, tj. provođenje pretežno transliterativnog postupka. Međutim, što starije tekstove uzimamo, to više mjesta u kombinaciji postupaka transliteracije i transkripcije zauzima transkripcija jer je neophodno riješiti neke probleme koji se odnose na organizaciju fonološkog sustava u pojedinom vremenskom presjeku. Ti problemi su u starim čakavskim tekstovima

vezani uz prenošenje slogotvornog *r* i *l*, grafema *f*, sekundarnih skupina *lj*, *nj*. U kajkavskim tekstovima uz navedene probleme još je tu i čitanje diftonga *ie*, *uo*, zvučnih afrikata, itd. Rješenje koje se odabere samo je uvjetno, jer su ti problemi još uvijek otvoreni, pa se rješavaju prema nahodanju autora transkripcije; neophodno je stoga prije prenesenoga teksta objasniti stavove o navedenim problemima.

Što se tekstovi starošću više primiču Gajevoj reformi, to više prostora zauzima transliteracija, a transkripcija se ograničuje na razrješavanje grafije za *s*, *z*, *š*, *ž*, te čitanje fonema *j* u intervokalnoj poziciji⁹.

ZUSAMMENFASSUNG

TRANSLITERATION UND TRANSKRIPTION

(Trennbarkeit und Interferenz)

In dieser Arbeit soll auf einige Probleme der Transliteration innerhalb verschiedener diachroner Ebenen ein und desselben Graphiesystems und der Transkription aus einem sprachlichen System in das gleiche, aber diachron versetzte System eingegangen werden. Auf der diachronen Achse der Entwicklung der kroatischen Sprache werden zu diesem Zweck vier synchrone Abschnitte angesetzt und es wird gezeigt, welche Probleme bei Transliteration und Transkription der innerhalb eines Abschnittes entstandenen Texte auftreten und inwieweit es möglich ist, Transliteration und Transkription als isolierte Verfahren einzuhalten. Es wird gezeigt, daß bei der Übertragung der im vierten Abschnitt erfassten Texte (mit der Anmerkung, daß sich das auf alle gedruckten lateinschriftlichen Texte bis zu dieser Periode bezieht) ein unnötiges Insistieren auf konsequenter Einhaltung eines dieser Verfahren besteht und daß es je nach Bestimmung des übertragenen Textes sinnvoll ist, Verfahrenskombinationen zu nutzen.

⁹ Valja napomenuti da zamjenjivanje višeznačnih grafijskih rješenja grafemima današnje latiničke grafije koji opisuju njihovu fonetsku vrijednost nije uvijek jednostavno, te da se često teško izjasniti o pravoj fonetskoj vrijednosti pojedinog znaka. Taj problem svaki autor transkripcije rješava po vlastitom nahodanju. U rječnicima se takvi slučajevi mogu znatno bolje riješiti na taj način što će se najvjerojatniji oblik uspostavljanja kao natuknica pod kojom se riječ obrađuje, a ostali kao natuknice s uputom na onu pod kojom je riječ obrađena.